

Z A N D E R O V E R ?
dodenherdenking 4 mei

Als een lieflijk adagio in een symfonie die zelden in haar geheel beluisterd wordt klinken de beroemde regels van de dichter Leo Vroman: “Kom vanavond met verhalen/ hoe de oorlog is verdwenen/ en herhaal ze honderd malen/ alle malen zal ik wenen”. Ze zijn hier een schot in de roos, deze dichtregels: wij leven hier in de kerk toch van verhalen? Wat zouden wij zijn zonder al die oeroude vertellingen? En wie stopt ze door te vertellen, verliest toch zijn verleden? “Kom vanavond met verhalen/ hoe de oorlog is verdwenen...”. Eren wij de doden door de verhalen te vertellen? Genezen we de geschiedenis door de herinnering en de aanhoudende vertelling erover? En dan een keer: zand erover!

Zand erover? In de Schriften die ons hier samen brengen bestaat zoiets niet: zand erover! De geschiedenis is niet een soort psycho-therapie waarin je vertelt en hervertelt, tot je een keer gaat gapen van je eigen woorden omdat in de eindeloze vertellingen de pijn is verzacht en bemeesterd. “Tranen zijn niet genoeg, m’n jongen”, zag ik in Geert Mak’s film over Europa een concentratiekamp-slachtoffer tegen een jongetje zeggen (24-2-2008). “Tranen zijn niet genoeg...” En ineens denk ik, beste mensen, wie ben ik deze woorden te citeren die voor ik het kan beseffen alleen maar taal worden, geciteerde taal, doorvertelde taal, herhaalde taal. Vertellen, vertellen, vertellen!

Stóp!

Luister nog eens naar de dichter Vroman, luister voorbij de lieflijkheid van dit adagio. Schrik niet van de dichter of schrik juist wel! “Liefde is een stinkend wonder/ van onthoofde wulpsigheden/ als ik voort moet leven zonder/ vrede, godverdomme, vrede...” De oorlog is altijd in mensen, de oorlog die zomaar terug kan keren, bijna onopvallend, als “op vilten voeten”. De oorlog laat zich niet temmen door de verhalen. De oorlog laat zich niet door de tranen bemeesteren. En de zo hoog geroemde rede van ons mensen, wij erfgenamen van de Verlichting, is niet in staat de draak voorgoed te temmen. Niet de verhalen - hoe kostbaar ook! – niet de tranen, niet de redelijkheid zijn bij machte de noodlottige kringloop van de geschiedenis te doorbreken. Het is alsof het kwaad in de geschiedenis zijn eigen logica kent en zich onttrekt aan alle goede bedoelingen.

Een sterk getuigenis van deze eindeloze gevangenschap in vicieuze cirkels treft men reeds in het oudste bijbelboek Exodus, waarin de schrijver God laat zeggen “de misdaden van de vaders te zullen straffen in hun kinderen en kleinkinderen, tot in het derde en vierde geslacht” (Ex.34,7). Eindeloos herhaalt zich hetzelfde. “Geweld in gezinnen is geërfd van de ouders”, lees ik in de krant. Angst en geweld gaan door over een glibberpad dat zich náást ons geplaveide wegdek van rede, verhalen en herinnering, lijkt te handhaven.

Tót er een keer iemand plotseling midden op dit plaveisel van de vooruitgang gaat staan en de weg opbreekt... “Ik wil geen verhalen meer horen”, zegt zo iemand. Zijn inbreuk op het gladde wegdek is als het slaan van vuur uit stenen. Het zijn de

enkelingen die uit de cirkels braken. Het zijn de enkelingen die ophielden met praten. Zoals de oude dominee bij wie ik jaren geleden elke veertien dagen aan huis kwam voor bijbelstudie. Vanwege een medisch noodlot spierste hij me altijd een beetje onder. Ik liet het gelaten over me heen gaan. Alleen als ik er hem om vroeg, vertelde hij over de oorlog: hoe hij als jong dominee in dorpen over de IJssel probeerde joodse kinderen onder te brengen. Het gebeurde dat hij enkele kinderen op een boeren kar had gelegd. Hij plaatste sinaasappelkistjes over de kinderen heen en dekte deze kistjes af met groenvoer voor het vee. Zo trok hij soms als een boer langs de boerderijen. “Dominee, wilt u vanavond terugkomen als mijn man er is!”, brieste hij woedend, nog harder spiersend. Na de oorlog weigerde hij onderscheidingen die hem nog te veel “voor god, koningin en vaderland” werden verleend. “Alléén om de menselijkheid kan men geëerd worden en om níets anders!”, tierde hij en het was alsof ik het “godverdomme” uit het gedicht van Vroman er achteraan hoorde.

Het zijn niet de verhalenvertellers, maar het zijn de inbrekers die de geschiedenis genezen. Het zijn de inbrekers die de vicieuze cirkels van de angst en het geweld doorbreken. In een Midrasj, een zeer oud commentaar bij deze tekst uit Exodus over de eindeloze herhaling van het kwaad in de opeenvolgende generaties, zegt een rabbijn: “Maar als één van de zonen een Rechtvaardige zal blijken te zijn, wordt alsnog de vader gered!” In de tekst uit Exodus rekt God vooruit: vier generaties krijgt men de kans de misdaden van de geschiedenis te helen. En plotseling kan zomaar vanuit de inbraak door een enkeling een streep licht *terúgvallen* door het duister van de geschiedenis heen... Alsnog! Dit is het kostbare joodse getuigenis dat ook doorklinkt in de Yad Vashem-onderscheiding, uitgereikt na de oorlog aan hen die de menselijkheid hadden gediend en daarvoor de eretitel “Rechtvaardige” hebben ontvangen. In de eremedaille staat gegrift: “Wie één mens redt, redt de hele wereld”. Als er iets is dat onder het gezichtspunt van de religie die wij belijden gezegd moet worden, omdat het nergens anders klinken kan, dan is het, geloof ik, dit: “Zodra een van de zonen, dochters, een Rechtvaardige zal blijken te zijn, wordt alsnog de vader gered”. Alsof macht en onmacht elkaar treffen in deze woorden. Als individu kun je zo weinig in de geschiedenis – een druppel op de gloeiende plaat – maar wie naar een woord van Martin Buber van individu “enkeling” wordt, door in de geschiedenis te gaan staan, op die eigen kleine, onaanzienlijke plek..., wie als een inbreker gaat staan midden in de cirkels van geweld en angst: het is alsof van zo iemand uit, van jou uit als het moet, alsnog licht valt over wat voorbij is. Laten wij de doden eren door ons niet blind te staren op de helden, want op de kleinste plek kan elk individu soms geroepen worden enkeling te worden... Zelf net geboren aan het eind van de oorlog, ben ik steeds meer gaan geloven dat zoveel oprechte individuele Duitsers, de inbrekers, de pijn hebben genezen en de geschiedenis hebben verzoend...

Vergeving is niet een woord. Vergeving is een wederkerigheid. Zij gaat voorbij alle logica, deze inbraak. Zij is een toewending, een sprong welhaast: de vergeving. Vuur uit stenen is zij. Als kijken met de ogen die gestopt zijn met huilen is zij. En als zij nog taal moet zijn, de vergeving, is zij er alleen nog als bidden:

“En vergeef ons onze schulden, zoals ook wij vergeven hebben onze schuldenaren”.

Pieter van Hoof (Gelezen: Exodus 34,1-11a)

Voor Lo Buenk